

Keerdküsimusest nii ja teisiti

Piret Voolaid

Küsimus: Mida teeb maailm kõik ühel ajal?

Vastus: Vananeb. RKM, KP 26, 526 (4)

Keerdküsimused on kindla algusvormeliga (küsisõna või küsisõnaühend) mõistatused, mille puhul küsija eesmärgiks on vastaja lollitamine ja haneks tõmbamine.

Tänapäeva eesti rahvaluuleteadus käsitleb keerdküsimusi kui koolilaste pärimuses vohavat mõistatuste alaliiki või ääreala. Ikka on neid puudutatud nn pärimõistatustega käsikäes ning teoreetilistes käsitlustes on nad enamasti mõistatuste varju jäänud. Käesoleva artikli üheks eesmärgiks on muuta seda olukorda ja tuua keerdküsimused mõistatuste varjust pisut valguse kätte.

Artiklis vaadeldakse keerdküsimuste esinemist ja termini kasutust läbi aegade, lähtudes keerdküsimusest kui mõistatuste äärealale jäävast nähtusest, millel on kohati ühiseid jooni anekdoodiga.

Tänapäeva folkloori konverentsidel on keerdküsimustest mõningates ettekannetes räägitud. Käesoleva artikli autor on 1996. a. kevadel Tartu Ülikooli rahvaluule õppetooli juures kaitsnud diplomitöö "Keerdküsimused eesti traditsioonis", mille põhiliseks ülesandeks oli Eesti Rahvaluule Arhiivi keerdküsimuste kartoteegi hetkeseisu tutvustamine ning mis on olnud abiks alljärgneva kirjutamisel.

Keerdküsimused trükistes

Mõistatuste väljaannetes esinevad esimesed keerdküsimused kas juhuslikult tavaliste mõistatuste hulgas või vähestel juhtudel iseseisvalt. Mõistatuste avaldamislugu on uurinud Vaina Mälk, Eduard Laugaste ja Arvo Krikmann, kelle uurimustel ning EKI lühivormide rühma valduses asuvatel trükiväljaannete koopiatel põhineb alljärgnev ülevaade.

Keelenäidetena (koos vanasõnade ja kõnekäändudega) on esimesed eesti mõistatused trükitud H. Gösekeni grammatikas "Manuductio ad Linguam Oesthonicam" (1660): *Lip lippe pehl / lap lappi pehl / ilma nõhla pistmatta; Alt söhb / pehlt sittub; Suh suizeb / habba werriseb / louwat loddisewat / hambat kerrisewat* (Krikmann 1986: 34).

Tõenäoliselt XVIII saj esimesest veerandist pärinev S. H. Vestringi sõnaraamatu käsikiri "Lexicon Esthónico-Germanicum" (asub Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolises arhiivis) sisaldab 22 mõistatust, mida autor on kasutanud sõnaseletuste osas. Üks mõistatus on küsisõnalise algusvormeliga, mis viitab keerdküsimusele: *Mis tuleb sündimata ilmale?* (Laugaste 1955: 179).

1732. a ilmunud A. Thor Helle grammatika "Kurtzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache" sisaldab keelenäidetena 135 mõistatust. Et Vestringi ja Helle vahel on mõningane seos (ilmselt on Helle Vestringilt materjali laenanud), siis leidub tema näidete hulgas number 72 all analoogne mõistatus: *Mis ilma teggemata sünnib?* (Helle 1732: 367).

Helle mõistatusi kasutas A. W. Hupel oma grammatikas "Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte" 1780. a (2. tr 1818. a), samuti Fr. W. Willmann oma raamatus "Juttud ja Teggud" (1782) (Mälk 1959: 455).

J. H. Rosenplänteri "Beiträge" III ja VI vihus ilmus keelenäidetena kokku 40 mõistatust. Kolmandas vihus esineb vanim teadaolev tänapäeva mõistes keerdküsimus: *Mis teie enneminne sõte, podud meest, woi aun perses küpsetud?* (Rosenplänter 1814: 115).

Üks vanemaid keerdküsimusi on trükitud 1817. aastal O. R. Holtzi raamatus "Luggemissed Eestima Tallorahwa Moistusse ja Süddame Juhhatamiseks": *Millal Sel Meistri ülle on? V: Kui Meister al, ja Sel üllewal tööd tewad* (Holtz 1817: 213).

Koos muu rahvaluulelise materjaliga esitab mõistatusi oma reisikirjelduses "Reisen in mehrere russische Gouvernements" (1819-1834) C. H. J. Schlegel (Mälk 1959: 455).

A. H. Neusi rahvalaulukogus "Ehstnische Volkslieder" I-III (1850-1852) tuuakse ära 2 mõistatuslaulu ja 19 mõistatust (Mälk 1959: 455).

428 mõistatust alfabeetilises järjestuses koos mõningate keerdküsimustega sisaldab F. J. Wiedemanni "Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten". Näiteks leidub seal keerdküsimus *Mis wares siis teeb, kui ta kaheteistkümmne-aastaseks saab?* (Wiedemann 1876: 278).

Mõistatuste äärealale jäävat materjali, põhiliselt koos tavaliste mõistatustega, on ilmunud mitmesugustes kalendrites, lugemikes, ajalehtedes ja ajakirjades. Mõningaid asjakohaseid näiteid:

J. C. Schünmanni "Ma-rahwa Kalender ehk Täht-ramat 1843 ..." ilmutab mõned tavalised mõistatused, mille hulgas on kolm küsimust sugulussidemete kohta (Schünmann 1843: 48).

1876. aastal Tartus M. E. nime all ilmunud raamatuke "Nalja Sõber. Noore rahvale armsaks ajaviiteks." avaldab 13 tähemängu **mõistatuste** nime all ja 10 sõnamängu ning keerdküsimust **lühikeste küsimiste** nime all (E. M. 1876: 32-42). M. E. nime taga oli ilmselt M. J. Eisen.

1879. aastal ilmub Tartus C. M. Redlichi "Tule ja loe imet!: Üks uus raamat, kelles 265 kamalu täit nalja ja 35 pihu täit mõnusaid küsimisi ja mõistatusi leida on", milles pealkirja "Mõned nalja küsimised ja mõistatused" all on avaldatud 35 mõistatust. Esimesed 19 on just **nalja küsimised** ehk sõnamängud ja keerdküsimused (Redlich 1879: 101).

1879. aastal avaldab W. Borm kalendris "Pärno Eesti-rahwa Kalender ehk Täht-ramat 1879 aasta pääle ..." 12 sõnamängu ja keerdküsimust **naljakate küsimiste** nime all, lisaks on siin avaldatud ka 12 tavalist mõistatust (Borm 1879:). Mõned näited: *Kus müüakse vett kõige kallimalt? - Kõrtsis või apteegis; Missugune loom on kõige tugevam? - Tigu, ta kannab oma maja selgas; Kui sügav on meri? - Nii sügav, kui kiviga visata võib.*

1890. aasta "Tõnissoni Tähtsaamatu" jutus "Mõistatused" leidub 12 *mõistatust* ehk tänapäeva mõistes keerdküsimust. Jutus "Targad küsimised ja kostused" räägitakse kuningast, kes kutsus oma riigi kuus kõige targemat meest enese juurde ja käskis neid kordamööda *küsimisi ette panna*, mille kohta teised *kostust pidid andma*, aga küsija pidi ise pärast oma küsimised veel targemal kombel ära seletama. Kes nendest selles asjas kõige osavam oleks, seda tahtis ta enesele alatiseks nõumeheks võtta. Jutus on esitatud üksteist keerdküsimust, näiteks *Mis on Tartu keskel?*; *Mis vares teeb kui ta viieaastaseks saab*; *Miks jookseb jänes üle mäe?*; *Kumb näeb enam, kas see, kellel üks, või see, kellel kaks silma on?*; *Kuidas võib rasvast sialiha kolme tähega kirjutada?*; *Kui pika tegi Kalevipoeg oma süngi?*; *Mitu sõrme on kahel käel?* (Tõnisson 1890: 49-52).

1910. aastast pärineb Fr. Kuhlbari "Jõulu-pähkled ja teised luuletused. Noorele ning vanale" Siin leidub 133 keerdküsimust ja sõnamängu, 28 *mõistatust Vana Eesti laadi* ning 2 *mõistuluulet* (Kuhlbars 1910: 3-27).

1939. aasta E. Nugise "Ajaviitetaskuraamatus" on *huvitavate küsimuste* nime all lugejani toodud 43 keerdküsimust, arvutusülesannet, küsimust sugulussidemete kohta. Ilmselt on Nugis kasutanud Eiseni materjale. 2. trükk samast raamatukesest ilmus 1991. aastal (Nugis 1939: 281-315; Nugis 1991).

Spetsiaalsetest mõistatuste väljaannetest, kus avaldajad hakkavad eristama mõistatuste alaliiki või alaliike, mainigem järgmisi:

C. E. Mõtlejalt [K. Ed. Malm] ilmus 1878. a "Mõistatuste raamat", kus tavalise 150 mõistatuse kõrval on toodud 35 tähemängu. Mõtleja ise nimetab neid *sõna mõistatusteks* (Mõtleja 1878: 36).

M. J. Eiseni "Eesti rahva mõistatused" 1890. aastast sisaldab alfabeetilises järjekorras 1770 mõistatust. Tavaliste mõistatuste hulka on sattunud ka keerdküsimusi (Eisen 1890: 57-59). Need esindavad tüüpkinda *Kas võtad?*, *Kas lähed?*, mida Eisen keerdküsimustena eraldi välja ei too. Teos sisaldab ka mõistatuslaule ja lühikese sissejuhatuse. Sama väljaande 2. trükk (1913) sisaldab mõistatusi veidi rohkem (2 304) (Eisen 1913: 157).

Eiseni 1914. aasta väljaanne "Mõista, mõista, mis see on. Mõistatused, keerulised küsimised ja mõistatusejutud" sisaldab alfabeetilises järjekorras 289 mõistatust, 428 keerdküsimust ja sõnamängu ja 9 mõistatusjuttu. Termin *keerdküsimused* juured peituvad just selles väljaandes, kuigi autori *keerulised küsimised* sisaldavad keerdküsimuste kõrval ka sõnamänge (Eisen 1914: 19).

"Mõista, mõista, mis see on ..." 2., täiendatud trükk ilmus 1920. a ning 3. trükk nägi ilmavalgust 1994. aastal. On üldiselt teada, et Eisen harrastas omaloomingut igas võimalikus folkloorizanis ja tema keerdküsimuste-valik, mida ta levitas oma mõistatuste-raamatutes ja kalendrites, pole tõenäoliselt samuti sellest patust puhas (Normann 1961: 427).

1940-ndatest aastatest kuni 1980-ndate aastate lõpuni keerdküsimusi trükistes märkimisväärselt ei leidu, ent samas liigub neid hulgaliselt rahvasuus. Kooliõpilaste seas levivad kladed, kus teiste rahvaluuleliikide (anekdoodid, ennustamised, oraaklid, salmid jne) kõrval esineb hulgaliselt ka keerdküsimusi. Tollasele rahvaluulele omaselt on enamjaolt tegemist ühiskondlike tabuteemadega (prevaleerivad poliitika ja erootika). Ajastule kohaselt polnud ohutu sellelaadset tabumaterjali koguda ja arhiivis talletada. Illegaalselt seda siiski tehti. Eesti Keele Instituudi töötaja Jüri Viikbergi

1967.-1988. aastani kogutud materjal (RKM II 411, RKM II 420, RKM II 421, RKM II 422) laekus Kirjandusmuuseumi 1976. aastast alates jaokaupa vihikutena ja võeti arhiivis ametlikult arvele alles uutmistuulte ajal. Viikbergi materjal sisaldab anekdootide kõrval rubriigis "**Armeenia raadiolt küsitakse... Armeenia raadio vastab...**" rikkalikult ka keerdküsimusi. 1997. aastal ilmus põhiosa Viikbergi kogust pealkirja all "Anekdoodiraamat. Eesti anekdoot 1960 - 1990" (Viikberg 1997).

Omaaegset keelatud materjali on kladede ja kaustikute kaupa hiljemgi arhiivi jõudnud, nii et ülevaade tolle aja rahvaluulest on kõigele vaatamata olemas. Keerdküsimused esinevad sageli seerias "**Armeenia raadio vastab**" ja on näide omalaadse mõistatuste ja anekdootide vahelise hübriidi kohta.

1992. aasta koolipärimuse kogumise käigus saabus rahvaluule arhiivi teiste rahvaluuleliikide kõrval väga suur hulk keerdküsimusi. Kuna küsitluskava nõudis lastelt mõistatusi pealkirja all "**Mõistatused, naljaküsimused ja ülesanded**", siis ei jäänud lastel eriti palju sansse neid kuidagi teisiti nimetada. Nii ongi koolipärimuse materjalis keerdküsimuste kohta põhiliselt kasutatud nimetust **naljaküsimused**, aga neid on nimetatud ka **nipiküsimused** (RKM, KP 8, lk 445) ja **nüüdismõistatused** (RKM, KP 52), mõnel korral ka **Armeenia raadio** (RKM, KP 11, 554), kuid sellistel kordadel on lapsed ilmselt materjali saanud vanemate noorusaegsetest kaustikutest või salmikutest. 1992. aasta koolipärimuse korjandusel põhineb E. Kalmre koostatud kogumik "Banaanil on nohu", mis võitis kohe koolilaste seas suure populaarsuse. Keerdküsimusi on seal nimetatud **pilaküsimusteks** (Kalmre 1995: 50).

Seoses tsensuuri lõdvenemisega hakkab 1980-ndate lõpus keerdküsimusi suurel hulgal ilmuma ajakirjanduse (eriti nn. kollase ajakirjanduse) huumorinurkades, lasteajakirjades ja -lehtedes, seksiajakirjades. Tänapäeval võib keerdküsimusi erinevates kontekstides kohata nii kirjutavas kui suulisel pressis.

Terminoloogiast

Selguse mõttes olgu märgitud, kuidas üldse on nimetatud keerdküsimusi.

1. Rahvapäraseid termineid leiame rahvaluule korrespondentide saadetistest. Koguja H. Klemmer on J. Hurdale saadetud materjalis esitanud keerdküsimusi 1895. aastal pealkirja all "**Naljakad küsimised ja kostused**" (H II 54, 35-36) ning 1896. aastal "**Kentsakad küsimised ja kostused**" (H II 57, 471). Paralleelselt on ta saatnud ka mõistatusi mõistatuste nime all (H II 54, 137-139). H. Leoke on kutsunud keerdküsimusi **küsimisteks** (Leoke 4, 165), H. Niggol esitab neid 1896. aastal nimetuse all "**Naljakad küsimused**" (H III 28, 59-60). Ilmne on see, et ka rahvas on keerdküsimusi tajunud millegi tavalistest mõistatustest erinevana. Kokkuvõtvalt võib öelda, et kogujad on neid nimetanud järgmiselt: *Armeenia raadiolt küsitakse, Armeenia raadio vastab, naljaküsimused, nipiküsimused, nüüdismõistatused, naljakad küsimised ja kostused.*

2. Erinevates trükistes kasutatakse nimetusi *keerulised küsimised, lühikesed küsimised, mõistatused, nalja küsimised, naljakad küsimised, mõistatused Vana Eesti laadi, huvitavad küsimused, pilaküsimused.*

3. Lisaks väljaannetele on keerdküsimusi käsitletud rahvaluule teoreetilistes ülevaadetes. Õigupoolest saab siin rääkida kolmest üldteoreetilisest pidemest, mis pärinevad Vaina Mälgult, Eduard Laugastelt ning Arvo Krikmannilt.

1959. aastal Richard Viidalepa poolt toimetatud "Eesti rahvaluule ülevaates" on Vaina Mälk käsitletud mõistatusi ja keerdküsimusi peatükis "Mõistatused" järgnevalt: Oma kujunduselt esinevad mõistatused sageli keerukate metafooridena (*Hiir läheb auku, saba jääb välja? - Võti.*) ning mõistatava objekti väliste või seesmiste tunnuste alusel koostatud kirjeldustena (*Eest kui ora, keskelt kui kera, takka lai kui labidas? Kana.*). Meie kontekstis on eriti oluline Vaina Mälgu märkus, et osalt esineb mõistatusi ka *otseste küsimuste* või *ülesannete* kujul, mis samuti on meelega keerukaks tehtud, et lahendamist raskendada (*Kellele antakse tupp tules kõige esiti kätt? - Ukse käepidemele. Palju läheb herneid toopi? - Kui ei pane, siis ühtki ei lähe.*) (Mälk 1959: 449).

Eduard Laugaste õpikus "Eesti rahvaluule" on keerdküsimusi käsitletud mõistatuste alaliigina terminitega *otse* ja *keerdküsimused* (Laugaste 1975: 291).

Niisiis näeme, et teoreetilises kirjanduses käsitletakse keerdküsimusi mõistatuste alaliigina ning nimetatakse *otsesteks küsimusteks* või *ülesanneteks*, *otsesteks* ja *keerdküsimusteks*.

Tuleb rõhutada kolme tähtsat sammu keerdküsimuste käsitlemise teel:

- 1) M. J. Eisen eraldab neid muust ainesest spetsiaalse terminiga *keerulised küsimised*;
- 2) V. Mälk ja E. Laugaste eraldavad nad mõistatuste alaliigina ja esitavad üldteoreetilises plaanis;
- 3) A. Krikmann oma loengumaterjalides ning artiklis käsitleb keerdküsimusi kui mõistatuste perifeerset ala, tema seisukohti tutvustame järgnevas.

Keerdküsimuste seos mõistatustega

Keerdküsimuse ja mõistatuse seose probleem tuleneb keerdküsimuste rohkest kasutusest ja levikust lähiminevikus. Lähiminevikus ja tänapäeval leidub (on leidunud) keerdküsimusi tohutult palju võrreldes üldiselt mõistatusteks peetud materjalimassiiviga. Kui Hurda kogust eelmise sajandi lõpul võib leida käputäie keerdküsimusi, siis 1992. aasta KP-materjali hulgas on käputäis tavamõistatusi. Siit tuleneb probleem: kas keerdküsimus on mõistatuse alaliik või midagi iseseisvamat?

A. Krikmann pakub järgmise lahenduse. Mõistatused võib jagada tsentraalseks ja perifeerseks alaks. Tsenter ehk tuum on mõistatuste "prototüüpne" ala, kus kehtib enamik peamisi mõistatuse tunnuseid. Perifeerias mõned neist üldtunnustest ei kehti, kuid lisandub muid tunnuseid, mis on antud perifeerse ala mõistatuse jaoks tähtsad, kuid ei kehti taas zanri tuumses osas (Krikmann 1993: 3). Tsentrisse jäävad "tavalised" mõistatused, mis annavad mingist objektist piisavalt peidetud, kuid piisavalt läbipaistva kirjelduse; see kirjeldus on reeglina orienteeritud tolle objekti füüsilistele (esmajoones visuaalselt või auditivselt tajutavaile) omadustele. Perifeeria moodustub üksustest, mis tekstivormilt pole mitte kirjeldused, vaid küsimused või ülesanded, ja jaguneb mitmeks alaliigiks, mida Krikmann nimetab allzanrideks. Produktiivsemad neist on nn keerdküsimused (*Millal hakkavad pardid ujuma? - Siis kui jalad põhja ei puutu*) ja (liit)sõnamängud (*Milline pea ei*

mõttele? -Kapsa-, naela- vm. pea), lisaks neile tähemängud (*Loe mind eest ehk tagaotsast, ikka tõusen maast ja metsast ... - Udu*), kirjutusülesanded (*Saa ükskord viisakaks*), arvutusülesanded ("*Tere, sada hane!*"), sugulussuhetega opereerivad vm peamurdmisülesanded (*Kolm professorit matsid oma venda professorit, kel ei olnud ühtki venda professorit*), samuti seni termineerimata "tähelepanutestid" (*Kui vana oli katlakütja?*), piltmõistatused jm (Krikmann 1995: 33).

Eesti mõistatuste perifeersel alal domineerivad keerdküsimused ja nn (liit)sõnamängud. Siin on küsisõna obligatoorne ja liitsõnamängudes on küsisõnaks läbivalt *missugune?*

A. Krikmann toob peale küsisõna kuulumise vormi struktuuri välja erinevused:

1. Enamik perifeeriast on lähiminevikust pärit, autoriloomingu ja/või trükistest pärineva ainese osakaal on siin silmapaistvalt suur; sellest kerkib omakorda välja eriti hilistekkelisi sarju (nagu keerdküsimustüübid *Mis on kõige suurem...?*; *Mis vahet on...?*; *Mis ühist on...?* jts).

2. Perifeeria on tugevasti orienteeritud koomikale ja naljale.

3. Kui "päris"-mõistatustes valitseb metafoorsus või metonüümilisus-metafoorsus, siis perifeerias piltlikkus ei ole esiplaanil, vaid esiplaanile tulevad hoopis teistsugused tähendusemängud. Kui metafoorsus või piltlikkus päris-mõistatustes on võtmeks vastuse leidmisel, siis keerdküsimuses viiakse inimene vastusest eemale.

4. Mõned osad perifeeriast ei eelda nähtavasti üldse mõistatamist kui sellist, vaid on loomuldasa kas mingi absurdile, kalambuurile vms rajatud lühijutu pauseeritud esitused või mingite verbaalsete, graafiliste, pantomiimiliste vm trikkide demonstratsioonid; sedakaudu jõuab mõistatuszanr kokkupuutesse lühijuttude ja mängudega (nn Armeenia raadio sarja kuuluv repertuaar on markantne näide mõistatuste ja anekdootide vaheliste hübriidnähtuste kohta) (Krikmann 1995: 34).

Siinkohal mõistatuse termin kahestub. Vaatame seda probleemi, kasutades Dan Ben-Amose ülevaadet liigitamisest üldse ja mugandades seda meie tarbeks (Ben-Amos 1982: 11-28). Kõigepealt jagab Dan Ben-Amos terminid kaheks: 1) rahvapärased; 2) teaduslikud.

Meil on tekkinud vajadus tuumalal oleva mõistatuse eraldamiseks suurest mõistatuste hulgast analoogiliselt perifeersel alal olevate mõistatustega. Järelikult mõistatus, mis oli üheselt ja terviklikult määratletud nii rahvasuus kui folkloristikas, kahestub. Rahvapärastest ja väljaannete koostajate pakutud terminitest lisanduvad perifeeria tähistamiseks *keerdküsimus*, *pilaküsimus*. Folkloristikas tulevad termini *mõistatus* kõrvale või asemele *päris-*, *tava-*, *klassikaline mõistatus*, mis viitab vajadusele eraldada neid üldisest grupist.

Pärimuse liigitamine sõltub liigitamise eesmärgist (väljaanne, arhiivitöö jm) ning uurija eesmärgist. Dan Ben-Amose järgi on olemas neli selget liigitamislähtekohta: 1) materjal liigitatakse loogilisteks rühmadeks teatavate kriteeriumide järgi; 2) liik on püsiv vorm; 3) liik on muutuv vorm; 4) liik on sõnaliselt avalduv vorm.

Neid nelja tüüpi laiendades võime ütelda, et:

1. Materjali liigitamine loogilistesse rühmadesse rajaneb Carl von Linné loodusteaduses kasutusele võetud klassifikatsioonil liigid kui süsteem loodusteaduses kanti üle sotsiaalteadustesse:

a) ajaloolis-geograafilise leviku järgi on kriteeriumiks motiivide liigitamine (tüübikataloogid, Walter Andersoni jutu-uurimus "Kaiser und Abt" jm);

b) lähtutakse liigist kui ideaaltüübist; kriteeriumideks on stiil, struktuur, teema, funktsioon, suhted ajaloolise tegelikkusega. Liigitus ei rajane soome koolkonnal, vaid aluseks on B. Croce, M. Weberi, L. Honko jt uurimused. Oluline on siinkohal märkida, et neid ideaaltüüpe tegelikkuses ei esine;

D. Ben-Amos toob siin abiks R. Abrahamsi malli, et pärimusliigid asuvad skaalal, mille otstes on teoreetilised ideaaltüübid. See mall annab äärmused, mida tegelikkuses ei esine. Tegelikuses vaadeldakse, kummale poole skaalal tüüp kaldub. Siia alla käib ka A. Krikmanni eespool vaatluse all olnud perifeeria ja tuuma teooria (Krikmann 1995: 33). Piltlikult öeldes on see supitaldrik, milles on vedel ja klimbid. Krikmanni jaoks on olukord umbes selline, et mõistatus on supp ühes taldrikus, kus pärimismõistatused on üks väga suur ja tihe klimp ning perifeersed alaliigid palju pisemad ja vedelamad klimbikesed. See vaade rajaneb 19. sajandil fikseeritud rahvaluule seisul. Praegu on perifeeria saanud tuumseks. Seni perifeerseks peetu on omandanud enamiku tuumsele materjalile karakterseid tunnuseid. Võib ju küsida, et mis on otstarbekas teha: kas nimetada tuum ja perifeeria ümber või tõsta tuumaks saanud perifeeria kui uus asi koguni teise taldrikusse? Perifeeria saab tuumaks, sest keerdküsimus on mõistatuse alaliik, mis määrab mõistatuse ilme praegu. Edaspidi võibki olla võimalik, et keerdküsimused tõstetakse mõistatustaldrikult teise taldrikusse. Praegu paiknevad nad mõistatuste grupi juures, kuigi tegelikult on neil vaata, et enamgi ühisjooni anekdootidega.

c) pärimusliik ei ole abstraktne kategooria (mõistatus kui niisugune), vaid on seotud kindla ajaloolis-keelelise keskkonnaga.

2. Kui liik on püsiva vormiga, siis on see sarnaselt kirjandusteosega teatud tunnustega jutt ja jääb selliseks, millisena ta on fikseeritud.

3. Kui pärimusliik on muutuva vormiga, siis on olemas üks algne vorm, mille baasil kultuuri arenedes kujunevad teised vormid. Näit müüt > muinasjutt > novellilaadiline muinasjutt > jne. Need ei ole erinevad vormid, muutub vaid vaatepunkt: müüdis on keskne usund, muinasjutus esteetika jne. Antud juhul on selliseks näiteks mõistatuse - keerdküsimuse - anekdoodi vahekord. Sellisel korral pole tegemist kolme erineva vormiga, vaid erinev on aspekt, kuidas materjal esitatakse. Olenevalt vaatenurgast on esiplaanil kas vastuse äramõistatamine, tähelepanu eksitamine või huumori esiletoomine, kuigi aines, mille kaudu see saavutatakse, on üks. Siinkohal peaks muutumine toimuma ühe ja sama tüpoloogilise ainese baasilt: st ühe ja sama küsimus-vastus-struktuuriga "tüübituuma" ümber konstrueeritav tekstiline ja/või kommunikatiivne "pealisstruktuur" muutub - kord on selleks mõistatamismänguline dialoog (meil keerdküsimus), kord narratiivne monoloog (meil anekdoot).

4. Liik on sõnaliselt ilmnev vorm. Selline liigi käsitlus sobib paremini uurimusteks, kus ideaaltüübile lisaks tuleb konteksti arvestamine, mis lööb segi ideaaltüübid, sest valib teised kriteeriumid. Oluline on see, milline materjal on, millised ühisjooned on jutustamisel, laulmisel jne. Kui ideaaltüübi määramisel tulenevad kriteeriumid tekstist, siis siin tulevad juurde uued kriteeriumid, mis lähtuvad kontekstist. Selle aspekti kasutamist piirab asjaolu, et kartoteegi materjalil puudub kontekst.

Kokkuvõtteks võib nentida, et keerdküsimuste vormiliste ja sisuliste iseärasuste, materjali rohkuse ning esinemissageduse tõttu tänapäeval on aeg süveneda mõistatuse sellesse alaliiki. Hetkel käsitletakse mõistatust kui teatud tunnustega zanri, mille alaliigid on pärismõistatus, keerdküsimus jm. Nagu nägime, on probleemid selles, et

1) termin *mõistatus* on läinud kahetähenduslikuks, kus üldmõiste jäänud *mõistatuseks* ja klassikalistele zanritunnustele vastavat mõistatust kui tuumset ala on hakatud nimetama *tavaliseks*, *klassikaliseks* või *pärismõistatuseks*;

2) perifeeriasse kuulunud *keerdküsimus* on õigupoolest jõudnud tuumsele alale folkloori arenemise käigus. (Kui Hurda kogust eelmise sajandi lõpul võib leida käputäie keerdküsimusi, siis 1992. aasta KP-materjali hulgas on käputäis tavamõistatusi. Siit tuleneb probleem: kas keerdküsimus on mõistatuse alaliik või midagi iseseisvamat?) Tõenäoliselt pole võimatu, et seda hakatakse peagi käsitlema kui omaette liiki.

Kasutatud kirjandus

- Ben-Amos, Dan 1982. *Perinnelajikäsitteet. Kertomusperinne*. Pieksämäki.
Borm, Friedrich Wilhelm 1879. *Pärno Eesti-rahva Kalender ehk Täht-raamat 1879 aasta pääle*. Pärnu.
E. M. 1890. *Nalja Sõber: Noore rahvale armsaks ajaviiteks*. Tartu.
Eisen, Matthias Johann 1913. *Eesti mõistatused*. Tartu.
Eisen, Matthias Johann 1914. *Mõista, mõista, mis see on*. 1914.
Helle, Anton Thor 1732. *Kurzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache*. Halle.
Holtz, Otto Reinhold 1817. *Luggemissed Eestima Tallorahwa Moistusse ja Süddame Juhhatamisseks*. Tallinn.

- Kalmre, Eda 1995. *Banaanil on nohu*. Tallinn.
- Krikmann, Arvo 1986. *Fraseoloogiline aines eesti vanimais grammatikates ja sõnastikes*. Tallinn.
- Krikmann, Arvo 1993. Loengukursuse *Sissejuhatus folkloori lühivormidesse* käsikirjaline konspekt.
- Krikmann, Arvo 1995. Lipitud-lapitud "Kommunaari" king. Mõistatused tänapäeva koolipärimuses. *Lipitud-lapitud. Tänapäeva folkloorist*. Tartu.
- Kuhlbars, Friedrich 1910. *Jõulu-pähkled ja teised luuletused. Noorele ning wanale*. Viljandi.
- Laugaste, Eduard 1955. Rahvaluulelisi aineid S. H. Vestringi eesti-saksa sõnaraamatu käsikirjas. *TRÜ Toimetised*, nr 38. Tartu.
- Laugaste, Eduard 1975. *Eesti rahvaluule*. Tallinn.
- Mälk, Vaina 1959. Mõistatused. *Eesti rahvaluule ülevaade*. Tallinn.
- Mõtteleja, Carl Eduard 1878. *Mõistatuste raamat. Esimene korjandus*. Tallinn.
- Normann, Erna 1961. M. J. Eiseni mõistatuste ja vanasõnade trükiväljaanded.
- Nugis, Elmar 1939. *Ajaviitetaskuraamat*. Tallinn.
- Nugis, Elmar 1991. *Ajaviitetaskuraamat*. Tallinn.
- Redlich, Carl Martin 1879. *Tule ja loe imet!: Üks uus raamat, kelles 265 kamalu täit nalja ja 35 pihu täit mõnusaid küsimisi ja mõistatusi leida on*. Tartu.
- Rosenplänter, Johann Heinrich 1814. *Beiträge zur genauern Kenntniss der estnischen Sprache*. Pernau.
- Schünmann, Johann Christian 1843. *Ma-rahva Kalender ehk Täht-ramat 1843 Ajastaja päle [---]* Tartu.
- Tõnisson, Mats 1890. *Tõnissoni Tähtraamat 1890. Tallinna-, Tartu-, Pärnu- ja Viljandimaa rahvale*. (s.l.) 1890.
- Viikberg, Jüri 1997. *Anekdoodiraamat. Eesti anekdoot 1960-1990*. Tallinn.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1876. *Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten*. St. Petersburg.